

ФОРМЫ ЎЖЫВАННЯ ІНШАМОЎНЫХ ЗАПАЗЫЧАННЯЎ КРЫЛАТЫХ СЛОЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ

У сучаснай беларускай літаратурнай мове ўжываецца вялікая колькасць крылатых слоў, якія паходзяць як з уласна беларускіх [Янкоўскі 1960], так і з іншамоўных крыніц [Крылатыя выразы ў беларускай мове 2004; Крылатыя выразы ў беларускай мове 2006]. Запазычанні з іншых моў – неад’емная і значная частка крылатых слоў у кожнай мове. Пэўная колькасць іншамоўных запазычанняў крылатых слоў у сучаснай беларускай мове трапіла ў яе з англійскай, грэчаскай, дацкай, нямецкай, іспанскай, італьянскай, лацінскай, польскай, чэшскай, французскай і іншых моў. Формы ўжывання іншамоўных запазычанняў крылатых слоў у сучаснай беларускай мове досыць разнастайныя.

Некаторыя іншамоўныя запазычанні крылатых слоў ужываюцца ў сучаснай беларускай мове (як і ў іншых еўрапейскіх мовах) **толькі на мове арыгінала**, напр.: грэч. *Еўрыка!* і *Эўрыка!* (выслоўе матэматыка і механіка Архімеда Сіракузкага, каля 287–212 да н. э., якое ён ужыў, калі падчас купання адкрыў закон удзельнай вагі, пра што згадваецца ў трактаце рымскага інжынера і дойліда Вітрувія «*De architectura libri decem*», 9, 215); лац. *terra incognita* і *тэра інкогніта* (надпіс на старажытных геаграфічных картах, якім абазначаліся неадследаваныя часткі зямной паверхні); іт. *Finita la commedia!* і *Фініта ля камедыя!* (заклучная фраза п’ес, якія ставіліся ў італьянскім тэатры) і інш.

Астатнія іншамоўныя запазычанні крылатых слоў маюць беларускія эквіваленты, пры гэтым часткова ўжываюцца **як на мове арыгінала, так і на**

беларускай мове, напр.: грэч. *Pánva réi*, або <Усё цячэ,> усё мяняецца (змяняецца) (выслоўе Геракліта Эфэскага, каля 520 – 460 да н.э., якое дайшло да нас праз творы Платона і Арыстоцеля); лац. *Cogito, ergo sum*, або *Я думаю, значыць існую* (Р. Дэкарт, «Principia philosophiae», 1644); лац. *homo sapiens* або *чалавек разумны* (К. Ліней, «Systema naturae», 1735); лац. *In vino veritas* або *Ісціна (праўда) ў віне* (Пліній Старэйшы, «Naturalis historia», XIV, 28, 22); лац. *Sic transit gloria mundi* або *Так мінае (праходзіць) зямная слава* (выслоўе з афіцыйнага рытуалу абрання папы рымскага); англ. *To be or not to be: that is the question* або *Быць або (ці) не быць <вось у чым пытанне>* (У. Шэкспір, «Hamlet», 1601); англ. «*Who is who*», або «*Хто ёсць хто*» (назва штогадовага біяграфічнага даведніка, які выдаецца ў Вялікабрытаніі, ЗША і некаторых іншых краінах); ісп. *No pasarán!* або *Яны не пройдуць!* (лозунг рэспубліканскай арміі пры абароне Мадрыда ў гады грамадзянскай вайны ў Іспаніі ў 1936–1939 гг.); фр. *Cherchez la femme!* або *Шукайце жанчыну!* (А. Дзюма-бацька, «Les Mohicans de Paris», 1864) і інш.

Асноўная частка іншамоўных запазычанняў крылатых слоў ужываецца толькі на беларускай мове, напр.: *Дайце мне кропку апоры, і я перавярну свет (зрушу Зямлю)* (< грэч. *Δός μοι ποῦ στή καί κινή τήν γήν* – выслоўе матэматыка і механіка Архімеда Сіракузкага, каля 287–212 да н.э., якое ён быццам бы выказаў, адкрыўшы закон рычага); <O> *святая прастата (найўнасць)!* (< лац. *O sancta simplicitas!* – выраз з гістарычнага анекдота XV ст. пра ідэолага чэшскай Рэфармацыі Яна Гуса, які ён ужыў, калі, асуджаны інквізіцыяй у Канстанцы на смерць 6 ліпеня 1415 г., знаходзячыся на вогнішчы, убачыў, як нейкая бабулька (па іншай версіі – стары) ў прастадушным рэлігійным памкненні прынесла ахапак вещь і кінула яго ў вогнішча); *філасофскі камень* (< лац. *lapis philosophorum* – выраз са старажытнага падання, вельмі папулярнага ў Сярэднявеччы, у якім так называлася не існуючае ў прыродзе рэчыва, што нібыта магло пераўтвараць срэбра і іншыя металы ў золата, а таксама вылечваць усе хваробы); *Хлеба і відовішчаў!* (< лац. *Panem et circenses!* – Ювенал, «Satirae», X, 81); *жоўтая прэса* (< англ. *yellow press* – выраз амерыканскага журналіста Э. Уордмэна, рэдактара часопіса «New York Press», які ў 1896 г. так назваў у сваім часопісе газеты «The World» і «New York Journal» з прычыны гучнай, скандальнай спрэчкі паміж імі за права першынства на выяву дзіцяці ў жоўтай кашульцы, што выкарыстоўвалася абодвума выданнямі ў фрывольных малюнках з гумарыстычнымі тэкстамі); *трымаць порох сухім* (< англ. *keep one's powder dry* – выраз з гістарычнага анекдота XVII ст. пра кіраўніка англійскай буржуазнай рэвалюцыі О. Кромвеля, які нібыта сказаў сваім войскам 3 верасня 1650 г. перад фарсіраваннем ракі напярэдадні бітвы з шатландскімі раялістамі пры Данбары: «Put your trust in God, but mind to keep your powder dry!»); *Шлюбны вершачца на нябёсах* (< англ. *Marriages are made in heaven* – Дж. Лілі, «Euphues and his England», 1580); *брыдкае качаня* (< дац. «Den Grimme Ælling» – назва казкі Г. Х. Андэрсена, 1842); <A> *кароль <жа> голы!* (< дац. *Men han har jo ikke nogat paa* – Г. Х. Андэрсен, «Keiserens nye Klæder», 1837); *ваяваць (змагача) з ветракамі* або *бітва (змаганне) з ветракамі* (< ісп.

molinos de viento acometer – М. дэ Сервантэс, «Don Quijote», 1605–1615); *Скажы <мне>, хто твае сябры (твой сябра), <i> я скажу, хто ты або Скажы <мне>, з кім ты знаёмы, і я скажу, хто ты* (< исп. *Dime con quién andas y te diré quién eres* – М. дэ Сервантэс, «Don Quijote», 1605–1615); *Багатыя таксама плачуць* (< исп. «*Los rigos también lloran*» – назва мексіканскага тэлевізійнага серыяла, 1979, вельмі папулярнага ў Беларусі ў 1990-я гг.); *<А> ўсё ж такі яна круціцца (рухаецца)!* (< іт. *Eppur(e) si muove!* – выраз з гістарычнага анекдота пра італьянскага фізіка і астранома Г. Галілея, які пад удзіскам інквізіцыі мусіў афіцыйна адрачыся ад геліацэнтрычнай сістэмы свету, прапанаванай польскім астраномам М. Капернікам, паводле якой Зямля круціцца вакол Сонца, але нібыта адразу пасля свайго вымушанага прызнання выгукнуў: «А ўсё ж такі яна рухаецца!»); *салодкае жыццё* (< іт. «*La dolce vita*» – назва італьянскага кінафільма рэжысёра Ф. Феліні, 1959); *Каментарый залішня (не патрэбны)* (< ням. *Kommentar überflüssig* – фінальнае выслоўе судовых прамоў вядомага нямецкага юрыста Г. Штаўба); *Маўр зрабіў сваю справу, маўр можа ісці* (< ням. *Der Mohr hat seine Schuldigkeit getan, der Mohr kann gehen* – Ф. Шылер, «Die Verschwörung des Fiesco zu Genua», 1783); *Спыніся імгненне! <Ты цудоўнае!>* (< ням. *Verweile doch! du bist so schön!* – І. В. Гётэ, «Faust», 1808); *Людзі, <я любіў вас>, будзьце пільнымі!* (< чэш. *Ludé, miloval jsem vás. Bďte!* – Ю. Фучык, «Reportáž psaná na oprátce», 1945); *правы чалавека <і грамадзяніна>* (< фр. *les droits de l'homme et du citoyen* – выраз з «Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen», прынятай 26 жніўня 1789 г., палітычнага маніфеста буржуазнай рэвалюцыі ў Францыі ў 1789–1794 гг., аўтарам якога з'яўляецца французскі святар і палітычны дзеяч Э.-Ж. Сьейес); *Свабода, роўнасць, братэрства!* (< фр. *Liberté, égalité, fraternité!* – лозунг французскай буржуазнай рэвалюцыі 1789–1794 гг., упершыню афіцыйна зафіксаваны ў пастанове парыжскага палітычнага клуба кардыльераў ад 30 чэрвеня 1793 г.); *шэры кардынал* (< фр. *Eminence grise* – мянушка манаха-капуцына Жазэфа (Ф. Ле Клера дзю Трамбле), які насіў шэрую сутану і быў першым памочнікам французскага кардынала Рышэль'ё (А. Ж. дзю Плесі), істотна ўплываў на яго рашэнні, але ніколі не імкнуўся да асабістай папулярнасці) і інш.

Акрамя гэтага, гэўная колькасць крылатых слоў са старажытнагрэчаскіх крыніц мае лацінскія эквіваленты, паколькі трапіла ў беларускую мову (як і ў іншыя еўрапейскія мовы) праз лацінскую, напр.: *няпісаны закон* ← *iura non scripta* (< *ἄγραφος νόμος* – выраз паходзіць з законаў Салона, паміж 640 і 635 каля 599 да н.э., аднаго з грэчаскіх архонтаў, рэфарматара, які, паводле старажытных паданняў, належаў да знакамітых «сямі мудрацоў старажытнасці»), пра што згадаў Андакід у адной са сваіх прамоў «*Περὶ τῶν μυστηρίων*», перакладзенай на лацінскую мову «*De mysteriis*») і інш. Такія крылатыя словы можна размежаваць на наступныя групы.

1. Крылатыя словы са старажытнагрэчаскіх крыніц, што цытаваліся ў тэкстах старажытналацінскіх аўтараў, дзякуючы аўтарытэту якіх гэтыя выразы сталі шырока вядомымі і набылі «крылатасць», напр.: *Дзе добра, там і айчына (радзіма)* < *Ubi bene, ibi patria* (< *Πατρίς γάρ ἐστὶ πᾶσ' ἴν' ὅν πρᾶττη τις εὖ* –

выслоўе паходзіць з невядомага верша Сафокла [Бабічев, Боровский 1997: 810–811; Берков, Мокиенко, Шулежкова 2000: 116], які парадыруецца ў камедыі Арыстафана «Πλοῦτος», 1151, перакладзенай на лацінскую мову «Plutus», і паўторана ў аднайменнай трагедыі Пакувія; але стала крылатым толькі пасля таго, як Цыцэрон перафразавуў варыянт Пакувія ў «Tusculanae disputationes», V, 37, 108: «Itaque ad omnem rationem Teucri vox accommodari potest: **Patria est ubicumque est bene**») і інш. Пры гэтым звесткі аб старажытнагрэчаскіх першакрыніцах часта з’яўляюцца неактуальнымі (або ўвогуле невядомымі) для сучасных носьбітаў беларускай мовы.

2. Крылатыя словы са старажытнагрэчаскіх крыніц, якія трапілі ў беларускую мову ў перакладзе на лацінскую (звычайна пры апісанні старажытналацінскімі аўтарамі сітуацый, у якіх вядомыя старажытнагрэчаскія асобы ўжывалі гэтыя выразы), напр.: *Пазнай самога сябе* ← *Nosce te ipsum* (< *Γνώθι σεαυτόν* – выслоўе Фалеса, аднаго з «сямі мудрацоў», якое, паводле падання, было напісана на фронтонах храма Апалона ў Дэльфах, пра што згадваецца ў творы Дыягена Лаэртца «De vitis dogmatis et apophthegmatis eorum qui in philosophia clauerunt», I, 13, 40); *Пра мёртвых (нябожчыкаў) або добра, або нічога* або *Пра мёртвых (нябожчыкаў) альбо нічога, альбо добрае* ← *De mortuis aut bene, aut nihil*, або *De mortuis nihil* (або *nihil nisi bene* (< *Τὸν τεθνῆκότα μὴ κακολογεῖν* – выслоўе Хілона, аднаго з «сямі мудрацоў», пра што згадваецца ў творы Дыягена Лаэртца «De vitis dogmatis et apophthegmatis eorum qui in philosophia clauerunt», I, 3, 2, § 70) і інш.

3. Крылатыя словы са старажытнагрэчаскіх крыніц, якія склаліся на аснове старажытнагрэчаскай міфалогіі і ўпершыню былі ўжыты старажытналацінскімі аўтарамі, дзякуючы чаму сталі шырока вядомымі і набылі «крылатасць», напр.: *яблык разладу* < *malum discordiae* (выраз склаўся на аснове старажытнагрэчаскага міфа пра багіню разладу Эрыду; стаў крылатым пасля таго, як яго ўжыў рымскі гісторык Юсцін, II–III стст.) і інш.

Старажытнагрэчаскія запазычаныя крылатыя слоў, якія трапілі ў беларускую мову (як і ў іншыя еўрапейскія мовы) праз лацінскую, могуць ужывацца як на лацінскай, так і на беларускай мове або толькі на беларускай.

Трэба заўважыць, што частка крылатых слоў са старажытнагрэчаскіх крыніц мае і лацінскія, і беларускія эквіваленты, таму можа ўжывацца як на беларускай ці лацінскай мовах, а таксама на мове арыгінала, напр.: < *Усё цячэ*, > *усё мяняецца* (*змяняецца*) або *Panta rhei* або *Pánta reí* (выслоўе Геракліта Эфэскага, каля 520–460 да н. э., якое дайшло да нас праз творы Платона і Арыстоцеля) і інш.

Такім чынам, іншамоўныя запазычаныя крылатыя слоў у сучаснай беларускай мове (як і ў іншых еўрапейскіх мовах) ужываюцца ў сваёй арыгінальнай форме толькі ў адзінкавых выпадках. Невялікая колькасць крылатых слоў з іншамоўных крыніц адначасова ўжываецца як на мове арыгінала, так і на беларускай мове. Асноўная частка іншамоўных запазычанняў крылатых слоў ужываецца толькі на беларускай мове.

Пэўная колькасць старажытнагрэчаскіх запазычанняў крылатых слоў, якая мае лацінскія эквіваленты, можа ўжывацца як на лацінскай, так і на

беларускай мове або толькі на беларускай. Некаторыя крылатыя **словы** ён старажытнагрэчаскіх крыніц, якія маюць і лацінскія, і беларускія эквіваленты, могуць ужывацца як на беларускай ці лацінскай мовах, так і на мове **арыгінала**.

Бабичев, Н. Т. Словарь латинских крылатых слов / Н. Т. Бабичев, Я. М. Боровский; под ред. Я. М. Боровского. – М.: ТЕРРА, 1997. – 960 с.

Берков, В. П. Большой словарь крылатых слов русского языка / В. П. Берков, В. М. Мокиенко, С. Г. Шулежкова. – М.: Изд-во «Русские словари», Изд-во «Астрель», Изд-во «АСТ», 2000. – 624 с.

Крылатыя выразы ў беларускай мове: у 2 ч. / аўт.-склад. С. В. Венедзіктаў [і інш.]. – Магілёў: УА «МДУ імя А. А. Куляшова», 2004. – Ч. 1: 3 іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст.: тлумачальны слоўнік / пад рэд. Я. Я. Іванова. – 136 с.

Крылатыя выразы ў беларускай мове: у 2 ч. / аўт.-склад. С. В. Венедзіктаў [і інш.]. – Магілёў: УА «МДУ імя А. А. Куляшова», 2006. – Ч. 2: 3 рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII–XX стст.: тлумачальны слоўнік / пад рэд. С. Ф. Івановай. – 208 с.

Янкоўскі, Ф. Крылатыя словы і афарызмы: (3 беларускіх літаратурных крыніц) / Ф. Янкоўскі. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1960. – 135 с.